

EWA KAPELA

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6215-9215>**NEOLOGIZMY STANISŁAWA JERZEGO LECA W PRZEKŁADACH NA JĘZYK ROSYJSKI**

STANISŁAW JERZY LEC'S NEOLOGISMS IN RUSSIAN TRANSLATIONS

The article discusses the methods of translating Stanisław Jerzy Lec's *Unkempt Thoughts* into Russian in which neologisms constitute the basis of the wordplay. There are a lot of language innovations in Lec's aphorisms, but the article analyses only one-word neologisms, mainly blend words. The study of the series of translations presents various translators' choices, which often result from different ways of interpreting the original text by translators.

Keywords: translation, aphorism, neologism, blend words, wordplay

Stanisław Jerzy Lec (1909–1966) był kontynuatorem mającego długie tradycje gatunku aforyzmu, jednak rola słowa w jego *Myślach nieuczestnych* była odmienna niż w aforyzmach klasycznych. Tam „język miał być w zasadzie przezroczysty, służebny wobec myśli, którą wyrażał, [a] język Leca jest celowo widoczny, wysuwa się na plan pierwszy”¹.

Szczególnym rodzajem „igraszek słownych”² są aforyzmy Leca, w których nośnikiem lakonicznych myśli jest nie tylko ich z założenia krótka forma gatunkowa, lecz dodatkowo także nowo utworzone jednostki leksykalne, szczególnie „treściowo syntetyczne”³ kontaminaty⁴.

¹ M. Głowiński, *Aforyzmy, fraszki, liryki*, w: W. Leopold (red.), *Myślę, że jestem... O Stanisławie Jerzym Lecu*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1974, s. 186–187.

² J. Kwiatkowski, *W imieniu Abla*, w: *Myślę, że jestem...*, s. 300.

³ S. Grabias, *Kontaminacje we współczesnym języku polskim – próba charakterystyki*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 1970, nr 25, s. 138.

⁴ Terminu kontaminat używam za Stanisławem Grabiasem na określenie wyrazu powstałego w rezultacie procesu kontaminacji. Patrz: tamże, s. 117–145.

Tworzone przez Leca neologizmy mają charakter doraźny i są ściśle związane z kontekstem, w którym występują: „nie są zasadniczo formacjami językowo produktywnymi, tzn. mają charakter jednorazowy i nie rozprzestrzeniają się poza kontekstem wypowiedzi, w której zostały wprowadzone”⁵. W literaturze przedmiotu tego rodzaju neologizmy nazywane są neologizmami okazjonalnymi, autorskimi, indywidualnymi, artystycznymi, twórczymi, stylistycznymi lub też słowami-meteorami czy efemerycznymi innowacjami⁶. Są one „faktami mowy”⁷, to znaczy nie zostają ustabilizowane „w normie leksykalnej języka”⁸. Dzięki temu okazjonalizmy zachowują swój oryginalny i innowacyjny charakter niezależnie od czasu ich powstania⁹.

Znajomi Leca uważali, że „Staszek” osiągnął ideał, ponieważ „potrącił jak najkrócej powiedzieć jak najwięcej”¹⁰. Zapewne dlatego neologizmy w aforyzmach Leca często mają postać skondensowanych jednowyrazowych kontaminatów, czyli „kompozycji polegających na zespoleniu całych form wyrazowych lub ich części w jedną całość formalną, na zasadzie węzła lub węzłów kontaminacyjnych”¹¹. Oszczędność środków językowych to nie jedyna funkcja neologizmów. Zabieg ten zwiększa ekspresywność komunikatu oraz jest jednym z mechanizmów gry językowej: „możliwość łączenia w jedną całość strukturalną znaczeniowo najrozmaitszych wyrazów powoduje, że kontaminacje bywają bardzo często wykorzystywane jako literackie środki komizmu językowego, między innymi w satyrze i grotesce”¹².

Teoretycy przekładu podkreślają, że podczas tłumaczenia tekstów, „które według intencji nadawcy powinny wywrzeć dodatkowy efekt estetyczny (idzie o teksty literackie) albo wywołać efekt komizmu”¹³ pojawia się bariera nieprzekładalności, co jednak nie oznacza, że tłumaczenie takich tekstów nie jest możliwe. Tłumacz ma do dyspozy-

⁵ M. Głowiński i in., *Słownik terminów literackich*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 2000, s. 339.

⁶ K. Dembska, „Słowa wykołejone”, czyli o zjawisku kontaminacji we współczesnym języku rosyjskim, Leksem, Łask 2011, s. 22.

⁷ E. A. Земская, *Современный русский язык. Словообразование*, Флинта, Наука, Москва 2011, s. 239.

⁸ K. Chruścińska. Cyt. za H. Jadacka, *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*, PWN, Warszawa 2001, s. 38.

⁹ E. A. Земская, *Современный русский язык...*, s. 239.

¹⁰ A. Nowicki, *Staszek i „Szpilki”*, w: *Myślę, że jestem...*, s. 87–88.

¹¹ S. Grabias, *Kontaminacje we współczesnym języku...*, s. 120.

¹² Tamże, s. 138.

¹³ B. Kielar, *Tłumaczenie i koncepcje translatorskie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1988, s. 91.

cji różne rozwiązania translatorskie, chociażby zastosowanie nieco zmienionej gry słów w tekstach nacechowanych pozornie nieprzekładalnym humorem¹⁴. W przypadku tłumaczenia *Myśli nieuczesanych* Leca nie ze wszystkich technik przekładowych można skorzystać, ponieważ aforyzmy są dziełem autonomicznym, niebędącym częścią szerszego kontekstu, w którym można byłoby na przykład zastosować strategię kompensacji.

Jednoznaczne wskazanie dominanty translatorycznej w procesie tłumaczenia aforyzmów Leca nie jest proste, ponieważ w tych samodzielnych miniaturach literackich, z których znaczna część oparta jest na mechanizmie gry językowej, ważna jest zarówno treść, jak i forma, gdyż obie współtworzą sens aforyzmu. Jeżeli podczas transferu *Myśli* na język obcy pojawiają się trudności, tłumacz musi zdecydować, co w przekładzie można/należy odtworzyć (dominanta translatorska¹⁵). Dominantą taką może być zakres skojarzeń, ponieważ, jak twierdził Olgierd Wojtasiewicz, „tekst przekładu powinien wywrzeć u jego odbiorców skojarzenia bardzo zbliżone do tych, które tekst oryginału wywołał u swoich odbiorców”¹⁶.

W niniejszym szkicu przyjrzymy się temu, jak tłumaczono na język rosyjski aforyzmy Stanisława Jerzego Leca, którymi „rozpętał kalamburzę”¹⁷, tj. takie, w których podstawą gry językowej są neologizmy, a także temu, jakie aspekty oryginału udało się w przekładzie „ocalić”.

Nowe jednostki leksykalne w *Myślach nieuczesanych* przybierają formę neologizmów jednowyrazowych bądź wielowyrazowych (okazjonalne frazemy) i są efektem innowacji formalnych oraz/lub znaczeniowych. Z uwagi na specyfikę zagadnienia w artykule nie będą omawiane neologizmy wielowyrazowe, ponieważ jest to kwestia wymagająca osobnego opracowania.

Z pełnego zbioru aforyzmów Leca zostało wyekscerpowane ponad siedemdziesiąt neologizmów jednowyrazowych, z czego aż ponad 80% stanowią kontaminaty. Pięćdziesiąt neologizmów posiada tłumaczenie na język rosyjski. Przedmiotem analizy będzie stosunkowo niewielka, ale reprezentatywna (ze względu na sposób utworzenia, funkcjonowanie w strukturze aforyzmu lub jako samodzielny

¹⁴ Tamże, s. 90.

¹⁵ Patrz: A. Bednarczyk, *W poszukiwaniu dominanty translatorskiej*, PWN, Warszawa 2008.

¹⁶ B. Kielar, *Tłumaczenie i koncepcje...*, s. 91.

¹⁷ Aforyzm S. J. Leca. Wszystkie aforyzmy przytaczane w artykule pochodzą z wydania S. J. Lec, *Myśli nieuczesane wszystkie*, Noir sur Blanc, Warszawa 2006.

aforyzm oraz zastosowane rozwiązania translatorskie) grupa takich neologizmów.

Celem badania istniejących tłumaczeń/serii tłumaczeń¹⁸ nie jest ich hierarchizacja, lecz odnotowanie zmian, które w nich zaszły, oraz technik przekładowych wykorzystywanych przez poszczególnych tłumaczy mierzących się z oryginalnymi grammi językowymi.

Salomon Łastik, pisarz i historyk literatury, powiedział o swoim koledze Stanisławie Jerzym Lecu, że „potrafił błyskawicznie znaleźć najodpowiedniejsze słowo, a nawet poprzez zmianę jednej zgłoski nadać właściwy sens rzeczy”¹⁹. Zacytowany niżej aforyzm jest dobrą ilustracją tego spostrzeżenia:

Nie wiem, kto jest praworządny, ja jestem prawożądny.

Не знаю, кто правомочен, я — правожаден (Рос.).

Кто-то, может быть, законопослушен, а я законопомешан (Пет.).

Не знаю, кто здесь правосудящий, лично я — правожаждущий (Смр.).

Не знаю, кто здесь правомочен, лично я — правожаден. (ВШ).

Neologizm „prawożądny” powstał w wyniku zmiany formy graficznej przymiotnika „praworządny”, stając się tym samym jego homofonem. Oba wyrazy należą do tego samego pola znaczeniowego, jednak ich treść jest odmienna. Modyfikacja zapisu spowodowała „narzucenie wyrazowi wtórnej treści”²⁰ oraz konotacji oceniających. Autor sugeruje, że ci, którzy postępują zgodnie z prawem (praworządni), nie zawsze są zainteresowani jego przestrzeganiem (tj. żądni prawa). Podobną myśl wyraził Lec w aforyzmie „Nieznajomość prawa nie zwalnia od odpowiedzialności. Ale znajomość często”.

¹⁸ Cytowane w tekście przekłady pochodzą z następujących źródeł: С.Е. Лец, *Непричесанные мысли*, пер. Вл. Россельс, Книга, Москва 1991 (Рос.); С.Е. Лец, *Почти все*, пер. Вл. Россельс и Е. Фридман, У-Фактория, Екатеринбург, АСТ, Москва 2009 (*Непричесанные мысли*, с. 239–464, Рос. и Фрд.; *Непричесанные мысли из записных книжек и салфеток, прочитанные по прошествии 30 лет*, с. 465–737, Фрд.); С.Е. Лец, *Непричесанные мысли*, пер. Е. Смирнова, Рипол классик, Москва 2013 (Смр.); С.Е. Лец, *Непричесанные мысли. Афоризмы Станислава Ежи Леча в нескольких переводах*. Составил В. Шойхер, 2014, http://shoyher.narod.ru/Letz/Letz_1.html (20.09.2020) [tu m.in. następujące przekłady: В. Шойхер (ВШ), А. Базилевский 2000 (Баз.), А. Петрова 2000 (Пет.), Л. Цыбян 2001 (Цыв.), К. Душенко 1998–2001 (Душ.)]; С.Е. Лец, *Непричесанные мысли. Фрашки. Маленькие мифы*, пер. М. Мальков, электронное издание, Санкт-Петербург 2015, (Маль.), <http://maxima-library.org/knigi/genre/b/473761> (10.09.2020).

¹⁹ S. Łastik, *Lewita sprawiedliwy*, w: *Myślę, że jestem...*, s. 160.

²⁰ D. Buttler, *Polski dowcip językowy*, PWN, Warszawa 1968 s. 108.

Z powodu ograniczeń formalnych w języku rosyjskim podobny zabieg ortograficzny nie jest możliwy. Tłumacze zaproponowali jednak inne rozwiązania. W każdym wariacie przekładu pojawia się neologizm, w trzecim jest ich nawet więcej niż w oryginale.

Podobnie jak u Leca w każdym przekładzie podstawą gry słów jest leksem „prawo” („право”, „закон”), wydaje się jednak, że sens oryginalnej myśli najwierniej oddaje wariant drugi. Ekwiwalent polskiego rzeczownika „praworządny” — „законопослушен” (‘соблюдающий действующие законы, подчиняющийся им’²¹) współgra w nim z kontaminatem „законопомешан” powstałym ze skrzyżowania rzeczownika „закон” i wyrażenia „быть помешанным на чем-то”²² (‘zwarłować na punkcie czegoś’).

Pozostali tłumacze przekalkowali oryginalny neologizm, tworząc rosyjski odpowiednik poprzez połączenie rzeczownika „право” z przymiotnikiem „жадный” — „правожадный” (‘выражающий сильное желание чего-л., сильное стремление к чему-л.’²³, tj. ‘chciwy, pragnący czegoś’) lub z imiesłowem przymiotnikowym od czasownika „жаждать” — „правожаждущий” (‘сильно, страстно желать чего-л.’, tj. ‘pragnąć’).

Po przeanalizowaniu powyższych przekładów można dojść do wniosku, że wyzwaniem dla tłumaczy okazał się nie neologizm, lecz dobór rosyjskiego odpowiednika polskiego przymiotnika „praworządny”. Użytego w tłumaczeniu pierwszym i czwartym określenia „правомочный” nie można uznać za trafny ekwiwalent, ponieważ posiada inne znaczenie: ‘prawomocny’, ‘uprawniony’.

Odmienne rozwiązanie zastosowano w przekładzie trzecim. Tłumacz wprowadził do tekstu dodatkowy neologizm — „правосудящий” (‘ktoś, kto wydaje wyroki, formułuje sądy, oceny, opinie zgodne z prawem’). Powstał udany aforyzm, jednak wyrażający inną treść niż oryginał.

Innowacja leksykalna w kolejnym aforyzmie polega na nadaniu istniejącemu rzeczownikowi nowego znaczenia:

Najwierniej podtrzymują mity — najmici.

Преданнее всего поддерживают мифы наемники (Рос.).

Преданнее всего поддерживают мифы наймиты (Рос. и Фрд.).

Вернее всех служат мифам наемники (Баз.).

Мифы упорнее всего поддерживают наймиты (Смр.).

²¹ С.А. Кузнецов (ред.), *Большой толковый словарь русского языка*, <http://gramota.ru> (24.10.2020).

²² Тамże.

²³ Тамże.

Neosemantyzm „najmici” powstał poprzez odmienne ustalenie podstawy słowotwórczej: nie od czasownika „najać”²⁴, ale od rzeczownika „mit”. Nastąpiło „żartobliwe przewartościowanie [które] tworzy swego rodzaju miniaturę komiczną, złożoną z wyrazu i jego zabawnej, nietradycyjnej interpretacji”²⁵: najmity to ten, kto za zapłatę pielęgnuje mit. Dowcip opiera się na pozornej etymologii maskowanej przez podobieństwo dźwiękowe rzeczowników „mit” i „najmity”.

Sens przekazu został zachowany we wszystkich przekładach, jednak pod względem fonicznym bliższa oryginałowi jest para rzeczowników „миф” — „наймит”²⁶ (przykład 2. i 4.) niż „миф” — „наёмник”²⁷ (przykład 1. i 3.).

Komizm cytowanych w dalszej części tekstu aforyzmów bazuje na neologizmach słowotwórczych. Nierzadko powielają one strukturę istniejących jednostek leksykalnych.

Cóż słowa — są już tylko międzyliczbem.

Что ж слова — они всего лишь заполняют пробелы между цифрами (Рос.).

Да что слова — они лишь заполняют промежутки между цифрами. (Пет.).

Ну что слова! Теперь они лишь то, что кроется за цифрами (Цыв.).

Да что слова? Теперь они лишь заполняют промежутки между цифрами (Смр.).

Что там слова! Теперь они лишь то, что кроется за цифрами (Маль.).

Neologizm „międzyliczbie” motywowany jest wyrażeniem syntaktycznym „między liczbami” bądź analogicznymi złoženiami, takimi jak „międzykręgowy” czy „międzywojnie”. Przyimek „między” wskazuje tu na położenie w przestrzeni wyznaczonej przez dwa lub więcej obiektów albo na ‘istnienie, odbywanie się, działanie czegoś w przestrzeni dzielącej dwa obiekty’ lub ‘w czasie dzielącym dwa zjawiska, wydarzenia’²⁸. Można przypuszczać, że zacytowany afo-

²⁴ Najmity — ‘człowiek wynajmujący się do pracy za zapłatę’, derywat od czasownika „najać”, w: W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2005, s. 349.

²⁵ D. Buttler, *Polski dowcip językowy...*, s. 209.

²⁶ Наймит — ‘тот, кто нанят для выполнения какой-л. работы, каких-л. обязанностей; наёмный работник’, w: С.А. Кузнецов (red.), *Большой толковый словарь русского языка...*

²⁷ Наёмник — ‘тот, кто за плату готов выполнить какое-л. преступное действие, выгодное, нужное нанимателю’, w: Тамże.

²⁸ Por. B. Dunaj (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Wilga, Warszawa 1996, s. 518.

ryzm stanowi refleksję na temat niewielkiej wagi słów albo nawet ich przypadkowości.

W żadnym z przekładów nie pojawia się neologizm. Dokonano tłumaczenia leksykalnego, eksplikującego sens oryginalnej innowacji. Przekład trzeci i piąty różnią się od pozostałych, ponieważ użyto w nich czasownika „крыться” (ukrywać się), co wskazywałoby na inną od zaproponowanej interpretację oryginalnego neologizmu: nawiązanie do utartej frazy „czytać (wyczytać) coś między wierszami”, tj. ‘domyślać się tego, co nie zostało wprost wypowiedziane, wyrażone, co zostało ukryte w formie aluzji w wypowiedzi, w tekście’²⁹. Te warianty tłumaczenia są dowodem tego, że różnice w przekładach mogą wynikać z odmiennego sposobu odczytania tekstu pierwotnego przez tłumaczy. Ponadto warto zauważyć, że różne wersje przekładu mogą rzucać nowe światło na interpretację oryginalnej myśli przez czytelnika rodzimego.

Żartobliwy okazjonalizm „półtorainteligent” z przytoczonego niżej aforyzmu również jest formacją słowotwórczą, która powstała na wzór jednostki systemowej – tym razem na podobieństwo rzeczownika „półinteligent”:

Trzeba być co najmniej półtorainteligentem, by zrozumieć bełkot półinteligenta. Чтобы понять лепет полуинтеллекта, надо быть как минимум полтораинтеллектом (Баз.).

Нужно быть не меньше чем полтораинтеллектом, чтобы понять бормотание полуинтеллекта (Душ.).

Нужно быть хотя бы полтораинтеллектом, чтобы понять лепет полуинтеллекта (Фрд.).

Чтобы понять жалкий лепет полуинтеллекта, надо быть, по крайней мере, полтораинтеллектом (Смп.).

Grę językową uruchamia zestawienie w aforyzmie nominatów z liczebnikami „półtora” i „pół”, za pomocą których dokonuje się nie tylko stopniowanie cechy, ale również ocena osoby ją posiadającej.

Transfer tej *Myśli nieuczesanej* na język rosyjski jest możliwy bez żadnych strat, ponieważ w języku docelowym istnieje ekwiwalenty rzeczownik, od którego można utworzyć neologizm.

Grę językową w kolejnych dwóch aforyzmach uruchamiają neologizmy prefiksalne.

Być nadrealistą? Brrr! Czy nie można być niedorealistą?

Быть сюрреалистом? Бр-р-р! А разве нельзя быть недореалистом? (Баз.)

²⁹ Tamże, s. 152.

Быть сюрреалистом? Бр-р-р! Нельзя ли быть недореалистом? (Фрд.)
 Быть сюрреалистом? Брр! А нельзя ли быть недореалистом? (Смр.)
 Быть сюрреалистом? А может, лучше недореалистом? (Маль.)

Neologizm „nedorealista” można uznać za formację słowotwórczą utworzoną na zasadzie analogii językowej do innych rzeczowników z przedrostkiem „niedo-”, który jest wykładnikiem negacji. Derywaty powstałe z jego pomocą oznaczają brak cechy nazwanej przez podstawę (por. „niedokrwistość”, „niedorozwinięty”).

Umieszczenie omawianego neologizmu w tym samym kontekście, co wyraz „nadrealista” (synonim surrealisty), daje możliwość jeszcze innego odczytania. Wyzyskując zasadę proporcji językowej, autor utworzył parę antonimów „nadrealista” — „nedorealista”. Taki zabieg powoduje przewartościowanie semantyki rzeczownika „nadrealista” i jego deleksykalizację. Aktualizują się równocześnie dwa znaczenia: „nadrealista” — przedstawiciel nadrealizmu (in. surrealizmu) w sztuce czy literaturze lub nadrealizmu rozumianego jako brak sensu, logiki w działaniach³⁰.

Istnienie w języku rosyjskim ekwiwalentnego prefiksu „недо-„ (por. „недовыпуск”, „недоразвитый”) umożliwiło stworzenie w przekładzie takiego samego neologizmu jak w oryginale — „nedorealist”. W języku rosyjskim, w odróżnieniu od polskiego, przyjął się jeden, transkrybowany wariant francuskojęzycznego terminu *surréalisme* i właśnie on pojawił się w przekładach. Zestawienie rzeczowników, z których jeden ma przedrostek obcy („сюрреалист”), a drugi rodzimy („nedorealist”), może sprawiać, że zagadka z aforyzmu staje się trudniejsza do odszyfrowania i wymaga od odbiorcy posiadania wiedzy językowej. Wydaje się, że użycie w przekładzie kalki (por. „сверхреализм”, „надреализм”) sprawiłoby, że współgranie elementów uruchamiających mechanizm gry słownej byłoby łatwiej zauważalne.

Rzeczownik „nadrealizm” stał się podstawą gry językowej również w innym aforyzmie. Analogicznie do niego Lec utworzył neologizm słowotwórczy od rzeczownika „sorealizm”:

Jak nadrealizm — istnieje również nadsorealizm.
 Есть сюрреализм — а есть сюрсоцреализм (Баз.).
 Подобно сюрреализму есть и сюрсоцреализм (Фрд.).
 Наравне с сюрреализмом существует еще и сюрсоцреализм (Смр.).

³⁰ Por. tamże, s. 934 oraz P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl> (28.10.2020).

Tłumaczenie tej *Mysli nieuczesanej* nie sprawiło tłumaczom problemu. W przekładach zachowano zarówno sens oryginału, jak i mechanizm komizmu. Neologizm został utworzony na zasadzie analogii językowej poprzez dodanie do wyrazu bazowego („соцреализм”) francuskiego przedrostka „сюр-”.

Analizowane w dalszej części artykułu neologizmy słowotwórcze stanowią przykład kontaminacji, których, co sygnalizowaliśmy we wstępie, jest wśród jednowyrazowych neologizmów najwięcej.

Ideę można dogmatwać do końca.

Идею можно докультивировать до культа (Рос.).

Идею можно започитать до дыр. (Пет.).

Идею можно задогматировать до дыр (Смп.).

Идеи можно догматизировать до полного мата (Маль.).

Neologizm „dogmatwać” powstał w efekcie skrzyżowania wyrazów „dogmat” i „gmatwać” należących do różnych pól semantycznych. Pierwszy komponent wchodzi w relację styczności semantycznej z rzeczownikiem „idea”, modyfikując tym samym jego znaczenie: idea nabiera cech dogmatu, czyli ‘twierdzenia przyjmowanego za prawdę bez jakiegokolwiek dowodzenia czy uzasadnienia, na mocy autorytetu osoby, która je sformułowała’³¹. W kontaminacji współlistnieją znaczenia komponentów: dogmat można „dogmatwać”, czyli ‘uczynić bardziej złożonym i trudniejszym niż wcześniej’³².

Analizowany neologizm może być również rozpatrywany jako formacja słowotwórcza utworzona na wzór innych czasowników dokonanych z prefiksem „do-”. Znaczenie zupełnego wyczerpania zakresu akcji i finalnego charakteru czynności³³ wyrażonej przez czasownik bazowy zostało wzmocnione poprzez wyrażenie syntaktyczne „do końca”.

Omawiany aforyzm posiada cztery różne przekłady na język rosyjski, które przytoczyliśmy w porządku chronologicznym. We wszystkich zachowano strukturę oryginału. W pierwszych trzech pojawiają się też neologizmy, chociaż nie zawsze są to kontaminacje.

Nowo utworzony perfektywny czasownik z pierwszego przykładu „докультивировать” powstał poprzez dodanie prefiksu „до-” do

³¹ B. Dunaj (red.), *Słownik współczesnego języka...*, s. 181.

³² P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik...*

³³ Por. K. Kisielew, *Funkcje przedrostka „do-” w derywatach czasownikowych: na podstawie „Historiji żalosnej a straszliwej o Franciszku Spierze” Stanisława Murzynowskiego*, „Prace Językoznawcze” 2000, nr 2, s. 59–62.

czasownika „культивировать” w znaczeniu ‘rozwijać, udoskonalać, wdrażać’³⁴. Znaczenie osiągnięcia rezultatu akcji³⁵ wyrażonej czasownikiem podstawowym wzmacnia przyimek „до” – „до кulta”. Zestawienie neologizmu z rzeczownikiem „культ” powoduje przewartościowanie znaczenia czasownika „культивировать” oparte na pozornej motywacji słowotwórczej obu leksemów. Pomimo tego, że omawiany przekład Lecowskiej gry słów nie oddaje wszystkich niuansów oryginału, można uznać go za bardzo udany.

Neologizm „започитать” z drugiego przekładu może być interpretowany w dwojaki sposób: jako perfektywny czasownik (prefiks „за-” dodany do czasownika „почитать” w znaczeniu ‘czcić, szanować’) lub jako kontaminacja czasowników „зачитать” + „почитать”. Możliwość takiego odczytania aktualizuje się poprzez wyrażenie syntaktyczne „до дыр”, występujące w połączeniu z potocznym czasownikiem „зачитать”: „зачитать (книгу, журнал и т.п.) до дыр” (tzn. ‘zniszczyć, zużyć’)³⁶. W przekładzie został zachowany mechanizm gry językowej, jednak zbudowanie jej na jednostkach leksykalnych o innym znaczeniu powoduje, że aforyzm wywołuje nieco inne skojarzenia niż oryginalna myśl Leca.

Trzeci przekład kopiuje strukturę drugiego, starszego o ponad dekadę tłumaczenia, chociaż różni się od niego kluczowym neologizmem. „Задогматировать” to prefiksalnie-sufiksalnie czasownik utworzony od rzeczownika „догма”, będący próbą nawiązania do Lecowskiego okazjonalizmu. Innowacyjny charakter czasownika wraz z nieuzualną łączliwością wyrazów („задогматировать до дыр”) sprawiają, że bez znajomości wcześniejszych tłumaczeń ta propozycja wydaje się mało czytelna.

Zupełnie inne rozwiązanie translatorskie pojawia się w ostatnim wariantcie przekładu: główna myśl z oryginału została wyrażona istniejącym w języku rosyjskim czasownikiem „догматизировать”, który oznacza ‘przekształcanie czegoś w dogmat’. Brak neologizmu tłumacz zrekompensował dwuznaczną frazą „до полного мата”. Jest ona odpowiednikiem połączenia wyrazowego „до końca”, metaforycznie opisującego finalny charakter czynności. Jej użycie aktualizuje

³⁴ Культивировать — ‘развивать, совершенствовать что-л. какими-л. способами, приёмами; содействовать развитию чего-л.’, w: С.А. Кузнецов (ред.), *Большой толковый словарь...*

³⁵ Пор. Н. Ю. Шведова (ред.), *Русская грамматика*, т. 1, Наука, Москва 1980, s. 601, 607–608.

³⁶ С. А. Кузнецов (ред.), *Большой толковый словарь...*

je nieobecne w oryginale sensy, ponieważ rzeczownik „mat” („ukryty” również w czasowniku) to nie tylko nawiązanie do terminologii szachowej (posunięcie kończące grę, także: symbol porażki, sytuacji bez wyjścia), ale także potoczne określenie leksyki obraźliwej i wulgarnej.

Neologizmy kontaminacyjne pozwalają na wyrażanie złożonych treści przy jednoczesnej oszczędności środków językowych. Sens nowych jednostek jest często zaskakujący, ponieważ między tworzącymi je komponentami występuje kontrast znaczeniowy.

Рча́ла го взвы́з си́ла манекине́тична.

Его подта́лкивала́ вверх манекене́тическая эне́ргия. (Рос.).

Его толкала́ наверх манекине́тическая си́ла. (Цы́в.).

Его толкала́ вверх си́ла тяготе́ния к зе́мным блага́м (Пет.).

Его подта́лкивала́ вверх си́ла тяготе́ния к зе́мным блага́м (Смр.).

Его толкала́ вверх си́ла тяготе́ния к зе́мным блага́м (Ма́ль.).

Okazjonalizm będący skrzyżowaniem wyrazów „manekin” i „kinetyczny” stanowi syntezę znaczeń tworzących go elementów. Składniki kontaminatu należą „do różnych (przeciwstawnych) pól semantycznych: stagnacji i ruchu”³⁷. Wyrażenie „pchać wzwyż”, wywołujące skojarzenia z awansem w hierarchii, aktualizuje metaforyczne znaczenie rzeczownika „manekin”: ‘osoba, która sprawia wrażenie bezwolnej i sterowanej przez innych albo niemającej żadnych uczuć’³⁸.

Dwa pierwsze przekłady odwzorowują strukturę i treść oryginalnego aforyzmu, co jest możliwe dzięki istnieniu w języku rosyjskim ekwiwalentów wyrazów wchodzących w skład kontaminatu (choć w obu przekładach zostały one skrzyżowane w nieco inny sposób). Dodatkowo w pierwszym tłumaczeniu doprecyzowano termin fizyczny, stąd rzeczownik „эне́ргия” zamiast „си́ла”.

W następnych przekładach w miejsce neologizmu pojawia się inny niż w oryginale termin fizyczny „си́ла тяготе́ния” (siła przyciągania, prawo powszechnego ciężenia Newtona) wraz z dodaną informacją o „dobrach doczesnych”. Modyfikacja ta zmienia sens aforyzmu, ponieważ wskazuje na inny sposób działania oraz odmienną motywację: awans wynika z chęci powiększenia swojego stanu posiadania, a nie jest — jak u Leca — efektem bezwolności i pozwolenia na sterowanie

³⁷ Por. analizę pierwszego przekładu w: J. Stawnicka, *Gry słów i ich przekład (na materiale „Myśli nieuczesanych” S.J. Leca tłumaczonych na język rosyjski)*, w: B. Tichoniuk (red.), *Innowacje w językach wschodniosłowiańskich*, t. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2002, s. 234.

³⁸ P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik...*

sobą przez „inną energię”. Oprócz tego w przekładzie 3., 4. i 5. pojawia się nieobecny w oryginale paradoks, wynikający z zestawienia przeciwstawnych kierunków: ruch do góry („толкать/подталкивать вверх” — pchanie wzwyż) *versus* ruch w dół („к земным благам” — przyciągnięcie przez dobra ziemskie).

Neologizmy Leca są dowodem jego talentu do znajdowania i łączenia wyrazów podobnych graficznie, ale posiadających odmienne znaczenia (nie są to jednak homonimy).

Któż wynajdzie analfabet, by się móc porozumieć z analfabetami.

Кто бы изобрёл безграмоту, позволяющую вступать в контакт с безграмотными? (Рос.)

Ликбез: изобрести бы для безграмотных специальную безграмоту! (Пет.)

Кто бы придумал алфавит, чтобы можно было объясниться с неграмотными (Цыв.).

Придумал бы кто-нибудь такую грамоту, которая позволит найти общий язык с безграмотными (Смр.).

Вот бы изобрести такой алфавит, чтобы с его помощью общаться с неграмотными! (Маль.)

Okazjonalizm z zacytowanego aforyzmu jest skrzyżowaniem wyrazów „analfabeta” i „alfabet”. Dominuje w nim znaczenie drugiego komponentu, przy czym jego cechy semantyczne uległy przewartościowaniu: to alfabet dla analfabetów. Komponenty kontaminatu pozostają w relacji styczności semantycznej, a pierwszy z nich w pełnej formie pojawia się w zakończeniu aforyzmu.

Dwa chronologicznie pierwsze przekłady są udanym transferem oryginalnej gry słów i znaczeń. W kolejnych przekładach nie ma neologizmów. W przykładzie trzecim i piątym dokonano tłumaczenia przez eksplicytację. W czwartym, mimo braku neologizmu, udało się częściowo odtworzyć mechanizm gry słownej poprzez użycie wyrazów należących do tego samego pola semantycznego („грамота” — „безграмотный”).

Zdaniem Danuty Buttler kryterium przekładalności nie odnosi się do żartów słownych utworzonych z elementów obcojęzycznych³⁹. Trudności w przekładzie neologizmów kontaminacyjnych z zasady nie pojawiają się więc w sytuacji, kiedy składają się one z leksemów, które zarówno w języku oryginału, jak i w języku przekładu mają status zapożyczeń (szczególnie internacjonalizmów), np. „Троглоерудита” — „Троглоэрудит” (Баз., Фрд., Смр., Маль.). Neologizm ten

³⁹ D. Buttler, *Polski dowcip językowy...*, s. 66.

jest połączeniem rzeczowników (gr. *troglydyes*) pol. troglodyta / ros. троглодит i (łac. *eruditus*) pol. erudyta / ros. эрудит, z których pierwszy został uszczuplony fonicznie. Analogiczne zjawisko obserwujemy w innych *Myślach nieuczestnych*:

„Chuligarchia” — „Хулигархия” (Баз., Фрд., Спр.) — (ang. *hooligan*) pol. chuligan / ros. хулиган i (gr. *oligos, oligarchia*) pol. oligarchia / ros. олигархия;
 „Alibido” — „Алибидо” (Спр., Маль.) — (internac. z łac.) pol. alibi / ros. алиби i pol. libido / ros. либидо;
 „Och, ci optymistycy!” — „Ох уж эти мне оптимистики!” (Баз.), „Ох, уж эти оптимистики!” (Фрд.), „Да это же оптимистики!” (Маль.) — (internac.) pol. optymista / ros. оптимист i (gr. *mystikos*) pol. mityk / ros. мистик;
 „Lucyferblat czasu patrzy na nas!” — „Люциферблат времени смотрит на нас!” (Баз., Фрд.), „Люциферблат времени следит за нами!” (Спр.), „Люциферблат часов смотрит на нас” (Маль.) — (łac. *lucifer*) pol. Lucyfer / ros. Люцифер i (niem. *Zifferblatt*) pol. cyferblat / ros. циферблат.

Sens kontaminatów z przytoczonych aforyzmów jest syntezą znaczeń tworzących je komponentów, chociaż dominujące wydaje się znaczenie drugiego z nich. Wskutek skrzyżowania z wyrazem należącym do odmiennego (niekiedy przeciwstawnego) pola znaczeniowego następuje modyfikacja cech znaczeniowych drugiego elementu wraz ze zmianą jego nacechowania stylistycznego: „dzięki takim operacjom semantycznym kontaminacje te zyskują nową wartość ekspresywną”⁴⁰.

Bariery językowe pojawiają się podczas tłumaczenia kontaminacji, takich jak „Małpomena”, ponieważ rosyjskie odpowiedniki komponentów ją tworzących nie pozwalają na transfer oryginalnej gry słów (por. w języku polskim „małpa” i „Melpomena”, w rosyjskim — „обезьяна” i „Мельпомена”). Mimo tego wspomniany aforyzm został umieszczony w jednym zbiorze przekładów dzieł Leca w postaci transliterowanej — „Малпомена” (Фрд.). Tłumacz opatrzył go przypisem, w którym informuje o występowaniu w oryginale gry słów: „игра слов: *małpa* по-польски — обезьяна”⁴¹.

Względnie nieprzekładalne są *Myśli* Leca, których funkcjonalnie relewantne cechy są cechami formalnymi języka oryginału, ale nie występują w języku przekładu⁴², jak w aforyzmie „Figóra — oto on”. W języku rosyjskim nie ma możliwości oddania na piśmie tej samej

⁴⁰ S. Grabias, *Kontaminacje we współczesnym języku...*, s. 134.

⁴¹ С. Е. Лец, *Почти все...*, s. 485.

⁴² В. Kielar, *Tłumaczenie i koncepcje...*, s. 89.

głoski dwiema różnymi literami, co nie oznacza, że nie można skrzyżować rzeczowników „фигура” i „гора”.

Zacytowane w artykule przykłady nie wyczerpują repertuaru *Myśli nieuczestnych* zawierających innowacje językowe. Stanowią one jednak reprezentatywną próbę, w oparciu o którą można prześledzić sposoby tłumaczenia na język rosyjski poszczególnych rodzajów neologizmów jednowyrazowych Leca.

Analiza zaprezentowanych serii przekładów pozwala na sformułowanie kilku spostrzeżeń:

— różnice w przekładach mogą być wynikiem odmiennej interpretacji dzieła oryginalnego przez tłumacza jako czytelnika pierwotnego, a także mogą zależeć od określonej przez niego dominanty translatorskiej,

— na kształt tekstu przekładu mogą mieć wpływ przekłady już istniejące (zdarza się, że tłumaczenia późniejsze wręcz kopiują⁴³ wcześniejsze, co dało się zaobserwować na przykładzie niektórych wariantów przekładowych),

— serie przekładów pozwalają na reinterpretację oryginału zarówno przez czytelnika rodzimego⁴⁴ znającego język przekładu, jak i przez odbiorcę tłumaczenia, który poprzez różne interpretacje translatorskie odkrywa również możliwości języka oryginału,

— odmienność poszczególnych przekładów potwierdza tezę o tłumaczeniu jako „procesie kolejnych przybliżeń, stopniowym korygowaniu hipotez stawianych co do znaczenia tekstu źródłowego”⁴⁵.

REFERENCES

Bednarczyk, Anna. *W poszukiwaniu dominanty translatorskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.

⁴³ W tym kontekście warto przywołać (również zawierający kontaminację) aforyzm Leca „XI przykazanie: ‘Nie cudzosłów!’”. Jego przekłady zostały omówione w: E. Kapela, „Gorzkie pigułki w słodkim lukrze”, czyli o tłumaczeniu aforyzmów Stanisława Jerzego Leca, w: J. Lubocha-Kruglik, O. Małyś, G. Wilk (red.), *Przestrzenie przekładu 5*, Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych–Śląsk Wydawnictwo Naukowe, Katowice 2020, s. 70.

⁴⁴ Por. myśl wyrażoną przez Umberto Eco: „И в этом смысле переводы одного и того же произведения дополняют друг друга, поскольку зачастую они позволяют нам увидеть оригинал с различных точек зрения”, w: У. Эко, *Сказать почти то же самое. Опыты о переводе*, пер. А. Коваль, Symposium, Санкт-Петербург 2006, s. 297.

⁴⁵ B. Kielar, *Tłumaczenie i koncepcje...*, s. 88.

- Boryś, Wiesław. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.
- Buttler, Danuta. *Polski dowcip językowy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1968.
- Dembska, Katarzyna. "Słowa wykolejone", czyli o zjawisku kontaminacji we współczesnym języku rosyjskim. Łask: Oficyna Wydawnicza Leksem, 2011.
- Dunaj, Bogusław. Ed. *Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Wilga, 1996.
- Eco, Umberto. *Skazat' pochti to zhe samoye. Opyty o perevode*. Transl. Koval', Andrey. Sankt-Peterburg: Symposium, 2006 [Эко, Умберто. *Сказать почти то же самое. Опыты о переводе*. Пер. Коваль, Андрей. Санкт-Петербург: Symposium, 2006].
- Głowiński, Michał et al. *Słownik terminów literackich*. Wrocław — Warszawa — Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2000.
- Głowiński, Michał. "Aforyzmy, fraszki, liryki." 183–196. Leopold, Wanda. Ed. *Myślę, że jestem... O Stanisławie Jerzym Lecu*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1974.
- Grabias, Stanisław. "Kontaminacje we współczesnym języku polskim — próba charakterystyki." *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Nauki Filozoficzne i Humanistyczne* 1970, no. 25: 117–145.
- Jadacka, Hanna. *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.
- Kapela, Ewa. "Gorzkie pigułki w słodkim lukrze", czyli o tłumaczeniu aforyzmów Stanisława Jerzego Leca". Lubocha-Kruglik, Jolanta, Małysa, Oksana, Wilk, Gabriela. Eds. *Przestrzenie Przekładu 5*. Katowice: Stowarzyszenie Inicjatywy Wydawniczych — Śląsk Wydawnictwo Naukowe, 2020: 61–71: 61–71.
- Kielar, Barbara. *Tłumaczenie i koncepcje translatoryczne*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988.
- Kisielew, Kazimierz. "Funkcje przedrostka 'do-' w derywatach czasownikowych: na podstawie 'Historiji żalosej a straszliwej o Franciszku Spierze' Stanisława Murzynowskiego." *Prace Językoznawcze* 2000, no. 2: 59–62.
- Kuznetsov, Sergey Aleksandrovich. Ed. *Bol'shoy tolkovy slovar' russkogo yazyka* <<http://gramota.ru>> [Кузнецов, Сергей Александрович. Ред. *Большой толковый словарь русского языка*, <<http://gramota.ru>>].
- Kwiatkowski, Jerzy. "W imieniu Abla." Leopold, Wanda. Ed. *Myślę, że jestem... O Stanisławie Jerzym Lecu*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1974: 294–303.
- Lec, Stanisław Jerzy. *Myśli nieuczczane wszystkie*. Warszawa: Noir sur Blanc, 2006.
- Lets, Stanislav Yezhi. *Neprichesannyye mysli. Aforizmy Stanislava Yezhi Letsa v neskol'kikh perevodakh*. Sostavil Shoykher, Vladimir. 2014. <http://shoyher.narod.ru/Letz/Letz_1.html> [Лец, Станислав Ежи. *Непричесанные мысли. Афоризмы Станислава Ежи Леча в нескольких переводах*. Составил Шойхер, Владимир. 2014. <http://shoyher.narod.ru/Letz/Letz_1.html>].
- Lets, Stanislav Yezhi. *Neprichesannyye mysli. Frashki. Malen'kiye mify*. Transl. Mal'kov, Maksim. Sankt-Peterburg: electronic edition, 2015. <<http://maxima-library.org/knigi/genre/b/473761>> [Лец, Станислав Ежи. *Непричесанные мысли. Фрашки. Маленькие мифы*. Пер. Мальков, Максим. Санкт-Петербург: электронное издание, 2015. <<http://maxima-library.org/knigi/genre/b/473761>>].
- Lets, Stanislav Yezhi. *Neprichesannyye mysli*. Transl. Rossel's, Vladimir Mikhaylovich i Fridman, Yevgeniy. Yekaterinburg: U-Faktoriya. Moskva: AST, 2009

- [Лец, Станислав Ежи. *Непричесанные мысли*. Пер. Россельс, Владимир Михайлович и Фридман, Евгений. Екатеринбург: У-Фактория. Москва: АСТ, 2009].
- Lets, Stanislav Yezhi. *Neprichesannyye myśli*. Transl. Rossel's, Vladimir Mikhaylovich. Moskva: Kniga, 1991 [Лец, Станислав Ежи. *Непричесанные мысли*. Пер. Россельс, Владимир Михайлович. Москва: Книга, 1991].
- Lets, Stanislav Yezhi. *Neprichesannyye myśli*. Transl. Smirnova, Yelena Vladimirovna. Moskva: Ripol klassik, 2013 [Лец, Станислав Ежи. *Непричесанные мысли*. Пер. Смирнова, Елена Владимировна. Москва: Рипол классик, 2013].
- Łastik, Salomon. "Lewita sprawiedliwy." Leopold, Wanda. Ed. *Myślę, że jestem... O Stanisławie Jerzym Lecu*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1974: 149–162.
- Nowicki, Andrzej. "Staszek i 'Szpilki'." Leopold, Wanda. Ed. *Myślę, że jestem... O Stanisławie Jerzym Lecu*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1974: 85–90.
- Shvedova, Nataliya Yul'yevna. Ed. *Russkaya grammatika*. vol. 1. Moskva: Nauka, 1980 [Шведова, Наталия Юльевна. Ред. *Русская грамматика*. Т. 1. Москва: Наука, 1980].
- Stawnicka, Jadwiga. "Gry słów i ich przekład (na materiale 'Myśli nieuczestnych' S. J. Leca tłumaczonych na język rosyjski)." Tichoniuk, Bazyli. Ed. *Innowacje w językach wschodniosłowiańskich*. vol. 2. Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2002: 225–235.
- Zemskaya, Yelena Andreyevna. *Sovremennyy russkiy yazyk. Slovoobrazovaniye*. Moskva: Flinta, Nauka, 2011 [Земская, Елена Андреевна. *Современный русский язык. Словообразование*. Москва: Флинта, Наука, 2011].
- Żmigrodzki, Piotr. Ed. *Wielki słownik języka polskiego*. <<https://wsjp.pl>>.